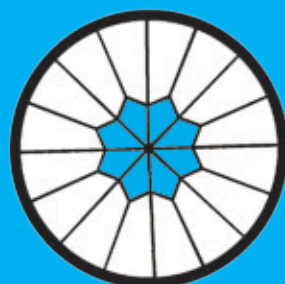
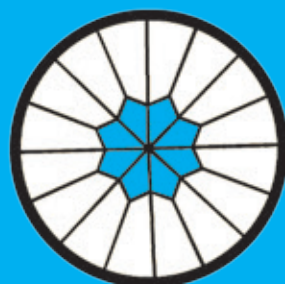

بہ ذام او

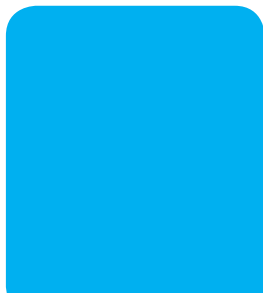
آفتاب و سایه ها

نگرشی بر جنبش های نوظهور معنویت گرا

محمد تقی فعال

انتشارات مؤسسه فرهنگی هنری دین و معنویت آل یاسین

فهرست مطالب

پیشگفتار ۱۹

درآمد ۲۱

فصل اول / مکاتب هندی

بخش اول: آیین‌های باستانی ۲۹

(۱) آیین ودا ۳۰

(۲) آیین برهمن (هندوئیسم) ۳۲

یک (سه راه نجات) ۳۴

الف) طریقه عمل ۳۴

ب) طریقه علم (ریاضت) ۳۵

ج) طریقه بهکتی (محبت) ۳۵

دو) نظام کاست ۳۵

سه) تحلیل و بررسی ۳۷

الف) راه‌های نجات ۳۷

ب) جایگاه زن ۴۱

اول) تفاوت طبیعی ۴۳

دوم) چند نمونه ۴۵

سوم) امامت مهر ۴۷

چهارم) تساوی و نه تشابه ۴۹

ج) نظام طبقاتی و عدالت اجتماعی ۵۳

(۳) آیین جین ۵۴

(۴) آیین بودا ۵۶

یک) تعالیم بودا ۵۸

دو) تحلیل و بررسی ۶۴

الف) تفکر فلسفی ۶۴

ب) تناسخ ۶۷

ج) نفی تقدیر	۶۷
د) اصل رنج	۶۸
هـ) بی اعتقادی به خدا	۷۲
۵) آیین تَنتره	۷۲
یک) تعالیم	۷۳
دو) تحلیل و بررسی	۷۶
الف) تناسخ	۷۶
اول) انواع تناسخ	۷۸
دوم) تناسخ نزولی و صعودی	۷۸
سوم) معناشناسی	۷۹
چهارم) ابطال تناسخ	۸۰
ب) وحدت‌گروی	۸۴
ج) نیروانه	۸۸
د) ریاضت	۹۴
هـ) کتاب مقدّس	۹۶
و) عمل بر اساس شریعت	۹۶
خلاصه	۹۷
نمودارها	۱۰۱
پرسش‌ها	۱۰۲
بخش دوم: آیین‌های نوظهور	۱۰۷
۱) یوگا	۱۰۹
یک) پیشینه تاریخی	۱۰۹
دو) انواع یوگا	۱۱۲
سه) بدن‌ها، نادای‌ها و چاکراها	۱۱۶
چهار) اهداف و آثار	۱۲۷
پنج) تحلیل و بررسی	۱۲۸

- الف) بن بست روش شناسی ۱۲۸
- ب) یوگا را با عرفان چه کار؟ ۱۳۰
- ج) آرامش ۱۳۲
- د) معرفت و انرژی ۱۳۴
- هـ) اشکالات ویشیشیکه ۱۳۴
- و) ریشه یوگا کجاست! ۱۳۴
- ز) فرار به سوی یوگا! ۱۳۵
- ح) رفتار سلبی ۱۳۵
- ط) خلأ خداشناسی ۱۳۵
- ی) فردمحوری ۱۳۶
- ک) فقدان زیبایی شناسی ۱۳۶
- ۲) اشو ۱۳۷
- یک) زندگی نامه ۱۳۷
- دو) اسم اشو ۱۳۹
- سه) اساتید اشو ۱۴۰
- چهار) آثار اشو ۱۴۱
- پنج) شخصیت اشو ۱۴۲
- شش) عشق اشو ۱۴۳
- هفت) تعالیم اشو ۱۴۳
- الف) مبانی ۱۴۳
- ب) اصول ۱۴۴
- اصل اول: عشق (یا رابطه آزاد جنسی) ۱۴۵
- اصل دوم: نفس سَم است ۱۵۱
- اصل سوم: نفی ذهن ۱۵۲
- اصل چهارم: درون ۱۵۶
- اصل پنجم: مراقبه ۱۵۹

- اصل ششم: هفت بدن و هفت چاکرا..... ۱۶۱
- هشت) تحلیل و بررسی ۱۶۱
- الف) نقد مبانی ۱۶۱
- ب) درباره خدا ۱۶۱
- ج) نفی زهد و توبه..... ۱۶۴
- د) نفی زیارت..... ۱۶۴
- هـ) نفی واسطه ۱۶۵
- و) نفی الگو ۱۶۵
- ز) نفی تقدیر..... ۱۶۵
- ح) جواز بت پرستی ۱۶۵
- ط) نفی اعتقادات..... ۱۶۶
- ی) نفی مذهب..... ۱۶۶
- ک) درباره عشق..... ۱۶۸
- ل) دو بعد جهان ۱۶۸
- م) عشق به هدف ۱۶۹
- ن) زندگی با رنگ شادی ۱۶۹
- ث) مراقبه بی هدف ۱۷۱
- ع) درون گرایی افراطی..... ۱۷۲
- ۳) سای بابا..... ۱۷۴
- یک) تعالیم و اندیشه ها..... ۱۷۵
- دو) تحلیل و بررسی ۱۷۸
- الف) خدا ۱۷۸
- ب) برابری مذاهب..... ۱۸۰
- ج) ذکر و سلوک ۱۸۲
- د) عیسی مسیح ﷺ..... ۱۸۶
- هـ) قدرت های معنوی..... ۱۸۷

۱۸۸	۴) رام الله.....
۱۸۸	یک) پیشینه.....
۱۹۱	دو) تعالیم.....
۱۹۵	سه) تحلیل و بررسی.....
۱۹۷	۵) کریشنا.....
۱۹۸	یک) کریشنا مورتی.....
۱۹۸	الف) تعالیم.....
۱۹۹	ب) تحلیل و بررسی.....
۲۰۲	دو) راماکریشنا و وارنا کریشنا.....
۲۰۴	۶) یوگاناندا.....
۲۰۵	یک) خانواده.....
۲۰۵	دو) تحصیلات، اساتید و شاگردان.....
۲۰۷	سه) آموزش یوگا در شرق و غرب.....
۲۰۷	چهار) ملاقات با شخصیت‌ها.....
۲۰۸	پنج) آثار.....
۲۰۹	شش) تعالیم.....
۲۰۹	الف) او کجاست؟.....
۲۰۹	اول) سرور مطلق.....
۲۰۹	دوم) جلوه‌های او.....
۲۰۹	سوم) تثلیث.....
۲۱۰	چهارم) راه رسیدن به او.....
۲۱۰	پنجم) اثیر.....
۲۱۱	ششم) اوم.....
۲۱۱	هفتم) انرژی کیهانی.....
۲۱۱	هشتم) مایا.....
۲۱۱	نهم) روز و شب برهمن.....

- ۲۱۲ دهم) فریفتن ستارگان
- ۲۱۲ ب) انسان
- ۲۱۲ اول) روح و بدن‌های سه‌گانه او
- ۲۱۲ دوم) نوزایی
- ۲۱۳ سوم) کرمه
- ۲۱۳ ج) یکی شدن با او
- ۲۱۳ اول) یوگا
- ۲۱۳ دوم) کریا یوگی
- ۲۱۴ سوم) مراقبه
- ۲۱۵ چهارم) خودشکوفایی
- ۲۱۵ پنجم) هوشیاری
- ۲۱۶ ششم) سانکیرتان
- ۲۱۶ هفتم) لقب‌ها
- ۲۱۷ هفت) تحلیل و بررسی
- ۲۱۹ ۷) دلایلی لامای چهاردهم
- ۲۲۲ یک) هدف زندگی
- ۲۲۳ دو) طبیعت اولیه انسان
- ۲۲۴ سه) همدردی واقعی
- ۲۲۴ چهار) تناسخ و کرمه
- ۲۲۴ پنج) معنویت و دین
- ۲۲۵ شش) راه‌های کاهش رنج
- ۲۲۶ هفت) تغییر جامعه
- ۲۲۶ هشت) تحلیل و بررسی
- ۲۲۶ الف) نقد مبانی
- ۲۲۶ ب) استحاله شادی کامل
- ۲۲۷ ج) نقد پلورالیسم

۲۲۷		د) نقد پراگماتیسم
۲۲۸		هـ) هدف زندگی
۲۳۱		و) منابع شادی و مشکلات آن
۲۳۲		نکته اول: تغییر نگاه
۲۳۴		نکته دوم: تندرستی
۲۳۴		نکته سوم: ثروت
۲۳۴		ز) اصل علیّت
۲۳۵		ح) تناقض واضح
۲۳۶		خلاصه
۲۴۳		نمودارها
۲۴۵		پرسش ها

فصل دوم / مکاتب معنوی آمریکایی

۲۵۳		۱) عرفان های سرخ پوستی
۲۵۳		یک) عرفان تولتک
۲۵۵		الف) میگوئل روئیز
۲۵۶		ب) آموزه های تولتک
۲۵۸		ج) روش های اهلی شدن
۲۵۹		روش اول: تسلط بر آگاهی
۲۵۹		روش دوم: تسلط بر دگرگونی
۲۵۹		روش سوم: تسلط بر عشق
۲۵۹		د) چهار میثاق
۲۶۰		میثاق اول: با کلام خود گناه نکنید
۲۶۰		میثاق دوم: هیچ چیز را به خودتان ربط ندهید
۲۶۱		میثاق سوم: تصوّرات باطل نکنید
۲۶۲		میثاق چهارم: بیشترین تلاش را انجام دهید
۲۶۲		هـ) تحلیل و بررسی

۲۶۳		دو) عرفان سو
۲۶۶		سه) عرفان ساحری
۲۶۶		الف) زندگی نامه
۲۶۸		ب) آثار
۲۷۱		ج) سرآغاز قصه
۲۷۳		د) تعالیم کاستاندا یا عرفان جادو
۲۷۳		آموزه نخست: رؤیایی
۲۷۵		آموزه دوم: چهار دشمن
۲۷۶		آموزه سوم: فنون راهگشا
۲۸۴		هـ) تحلیل و بررسی
۲۸۸		۲) عرفان اکنکار
۲۸۸		یک) پیشگامان
۲۹۰		دو) تعالیم اکنکار
۲۹۰		الف) سفر روح
۲۹۶		ب) دو مؤلفه اساسی اکنکار
۳۰۰		ج) روش ها
۳۰۲		د) مراتب انسان
۳۰۴		هـ) طبقات عالم
۳۰۶		و) اساتید حق
۳۰۷		ز) اکنکار در زندگی
۳۰۸		سه) تحلیل و بررسی
۳۱۷		۳) پائولو کوئلیو
۳۱۷		یک) زندگی نامه
۳۲۱		دو) شخصیت و منش
۳۲۲		سه) آثار
۳۲۹		چهار) جوایز

۳۳۰	پنج) ویژگی‌های آثار کونلیو.....
۳۳۰	الف) رمان و معنویت.....
۳۳۱	ب) عشق و معنویت.....
۳۳۴	ج) سیاست.....
۳۳۵	شش) تحلیل و بررسی.....
۳۴۰	خلاصه.....
۳۴۵	نمودارها.....
۳۴۸	پرسش‌ها.....

فصل سوم / مکاتب عرفان مسیحی

۳۵۷	۱) پولس قدّیس.....
۳۶۲	۲) عرفان در قرون اولیه مسیحیت.....
۳۶۲	یک) کاسین.....
۳۶۲	دو) قدّیس آگوستین.....
۳۶۴	۳) عرفان مسیحی در قرون وسطی.....
۳۶۴	یک) هیلدگارد.....
۳۶۵	دو) ریچارد.....
۳۶۶	۴) فرقه فرانسیسیان.....
۳۶۷	۵) عارفان انگلیسی قرون وسطی.....
۳۶۷	یک) ریچارد رول.....
۳۶۸	دو) والتر هیلتون.....
۳۶۸	۶) عرفان آلمان.....
۳۶۹	۷) عرفان اسپانیا.....
۳۷۰	۸) عرفان فرانسوی.....
۳۷۱	یک) گروه شاهدان یهوه.....
۳۷۱	دو) تحلیل و بررسی.....
۳۷۴	خلاصه.....

نمودار..... ۳۷۶

پرسش‌ها ۳۷۷

فصل چهارم / عرفان یهود

(۱) تعالیم ۳۸۱

(۲) تحلیل و بررسی ۳۸۴

پرسش‌ها ۳۸۵

فصل پنجم / آئین ذن

(۱) تائوئیسم ۳۸۹

(۲) ذن بودیسم ۳۹۱

(۳) تحلیل و بررسی ۳۹۷

پرسش‌ها ۴۰۰

فصل ششم / فراعلم و فراروانشناسی

(۱) فنگ‌شویی ۴۰۵

(۲) ریکی ۴۰۹

(۳) تاروت..... ۴۱۰

(۴) N.L.P..... ۴۱۱

(۵) هیپنوتیزم ۴۱۲

(۶) مدیتیشن ۴۱۳

(۷) تجسم خلاق..... ۴۱۴

(۸) موفقیت..... ۴۱۵

(۹) چهره‌شناسی (قیافه‌شناسی)..... ۴۱۶

(۱۰) کف‌شناسی (کف‌بینی)..... ۴۱۸

(۱۱) تأثیر ستارگان بر سرنوشت انسان ۴۱۹

(۱۲) تأثیر حیوانات بر انسان ۴۱۹

(۱۳) پیش‌گویی ۴۲۰

(۱۴) طالع‌بینی ۴۲۱

۴۲۱	 روان‌شناسی کاربردی
۴۲۲	 رنگ‌درمانی
۴۲۳	 موسیقی‌درمانی (آوا درمانی یا صدا درمانی)
۴۲۵	 معنادرمانی
۴۲۶	 بازی‌درمانی
۴۲۷	 هنر درمانی
۴۲۸	 مغناطیس درمانی
۴۲۹	 خنده درمانی
۴۲۹	 هاله‌بینی و انرژی‌درمانی
۴۳۰	 سنگ درمانی (جواهر درمانی یا کریستال درمانی)
۴۳۰	 ازدواج درمانی
۴۳۱	 تحلیل و بررسی
۴۳۲	 نمودارها
۴۳۳	 پرسش‌ها

فصل هفتم / شیطان‌گرایی مدرن

۴۳۹	 پیشینه تاریخی
۴۴۱	 عوامل شکل‌گیری
۴۴۱	 یک (افسانه‌های یونان)
۴۴۲	 دو (تفسیر یهود از شیطان)
۴۴۲	 سه (بحران معنویت)
۴۴۲	 چهار (قهرمان‌گرایی)
۴۴۳	 ۳ انواع شیطان‌گرایی
۴۴۳	 یک (شیطان‌گرایی فلسفی)
۴۴۵	 دو (شیطان‌گرایی لایوی)
۴۴۵	 سه (شیطان‌گرایی دینی)
۴۴۶	 چهار (شیطان‌گرایی گوتیک (شرّ پرستی))

۴۴۷	 نمادها (۴)
۴۴۷	 یک (پنتاگرام (ستاره پنج ضلعی وارونه)
۴۴۷	 ۶۶۶ (دو)
۴۴۸	 سه (صلیب وارونه
۴۴۸	 چهار) آنخ
۴۴۸	 پنج) سر بز
۴۴۹	 شش) هرج و مرج
۴۴۹	 هفت) چشمی در حال نگاه به همه جا
۴۴۹	 هشت) ضد عدالت
۴۵۰	 ۵) مراسم و برنامه‌ها
۴۵۰	 یک) نماز سیاه
۴۵۱	 دو) پیوستن عضو جدید
۴۵۱	 سه) کسب قدرت تاریکی
۴۵۲	 چهار) کلیسا و کشیشان شیطان‌گرا
۴۵۲	 ۶) موسیقی و اشعار
۴۵۴	 ۷) شیطان‌گرایی در ایران
۴۵۵	 ۸) تحلیل و بررسی
۴۵۵	 یک) دین‌ستیزی
۴۵۸	 دو) هنجارشکنی
۴۶۰	 سه) اعتراض‌مداری
۴۶۱	 چهار) سکس‌گرایی
۴۶۳	 پنج) خانواده‌ستیزی
۴۶۶	 شش) اومانیزم
۴۶۶	 هفت) لذت‌گرایی
۴۶۷	 هشت) فرجام‌انکاری
۴۶۸	 نه) تکلیف‌ستیزی

- ۴۶۸ نامساواتی ده
- ۴۶۹ غیب انکاری یازده
- ۴۶۹ نادیده گرفتن معبود هستی دوازده
- ۴۶۹ بحران روانی سیزده
- ۴۷۰ مشروعیت خیالی چهارده
- ۴۷۰ جدایی عقل و دین پانزده
- ۴۷۱ دین‌گریزی شانزده
- ۴۷۲ نمودارها نمودارها
- ۴۷۳ پرسش‌ها پرسش‌ها
- ۴۷۵ سخن پایانی سخن پایانی
- ۴۷۷ کتاب‌نامه کتاب‌نامه

| درآمد |

یکی از علومی که در دامن فرهنگ اسلامی زاده شد و رشد و تکامل یافت، علم عرفان است. این علم به عنوان یک نظام فکری و فرهنگی به دو بخش نظری و عملی تقسیم می شود. عرفان عملی بخشی از عرفان است که وظائف و روابط انسان را با خود و جهان و خداوند بیان می کند. عرفان در این بخش به اخلاق می ماند که علمی عملی است. به این بخش از عرفان، علم «سیر و سلوک» هم می گویند. در این بخش بحث از این می شود که سالک برای رسیدن به قلّه منیع انسانیت که توحید است، از کجا باید آغاز کند و چه منازل و مراحل را طی کند. بدیهی است چنین توحیدی که آخرین مقصد سیر و سلوک عارف است با توحید مردم عادی و حتی با توحید فیلسوف و متکلم تفاوت دارد.

بخش دیگر عرفان، نوعی فلسفه الهی است که در مقام توضیح و تفسیر هستی است. همان طور که فلسفه برای خود موضوع، مبادی و مسائلی دارد؛ عرفان نظری نیز موضوع، مسائل و مبادی دارد؛ با این تفاوت که فلسفه به استدلال های عقلی متکی است ولی عرفان، اصول و مبانی «کشفی» را مایه استدلال قرار می دهد. از نظر عارف، کمال انسان به این نیست که صرفاً «تصویری ذهنی از هستی داشته باشد» بلکه به این است که با قدم سیر و سلوک به مبدئی که از آنجا آمده است برگردد و فاصله خود را با خدا از میان بردارد و از خود فانی و به او باقی گردد.

عرفان چه در بخش نظر و چه در حوزه عمل همواره به کتاب، سنت، سیره نبوی و اولیاء الهی استناد می‌کند و مایه‌های اولیه اندیشه و عمل خود را اسلامی می‌داند و بر بنای آن، اصول و قواعدی را پی‌ریزی کرده است.

لزوم تحقیق در باب عرفان از اینجا آغاز می‌شود که گذشته از خود عارفان، دیگران را درباره ریشه‌ها و خاستگاه عرفان نظریه‌های دیگری است که باید شناخته شود و به پرسش‌های گوناگونی که در این زمینه مطرح شده است، پاسخ داد. عرفا تا چه اندازه توانسته‌اند قواعد و ضوابط خود را در رابطه با موازین اسلامی تنظیم کنند؟ آیا موفقیتشان در این زمینه به اندازه فقها بوده است؟ جریان‌های خارجی و بیرون از حوزه اسلامی تا چه اندازه روی عرفا اثر داشته است؟ مطالبی از این دست، ضرورت تحقیق همه‌جانبه را می‌طلبد.

از این گذشته چون ادبیات فارسی و تاریخ اسلامی از دیرباز همواره با جریان عرفان ارتباط نزدیک داشته است، پژوهنده دقیق و کنجکاو باید بسیاری از لطائف ادب و حکمت و حتی برخی دقائق و واقعیات تاریخ ما را به درستی و چنان‌که باید بشناسد تا بتواند با واقعیات ادبی و پیشینه تاریخی ایران آشنا شود.

همچنین می‌دانیم که برخی از فقها و علما به تصوّف و عرفان چندان تمایلی نداشته‌اند و در برخی موارد مدعیان بی‌حقیقت را به باد طعن و انتقاد گرفته‌اند. این امر اهمیت و لزوم جستجوی دور از حب و بغض را در شناخت عناصر گوناگون عرفان نشان می‌دهد.

در واقع، نه فقط تاریخ حکمت اسلامی از عهد فارابی و ابن‌سینا تا دوران‌های بعد و بسیاری از جریان‌های فکری و نیز فلسفه وابسته به فرهنگ ما، به‌نحوی با عرفان پیوند دارد؛ بلکه پاره‌ای از نهضت‌های اجتماعی هم در قرون گذشته اسلامی از تأثیر عوامل وابسته به عرفان برکنار نبوده است و این جمله ضرورت ادامه این جستجوها را در محدوده تحقیق و شناخت بی‌طرفانه علمی، الزامی و توجیه می‌کند. نمونه پیش رو، انقلاب عظیم اسلامی است که بی‌شک یکی از مهم‌ترین ابعاد آن، احیای جنبه عرفانی و معنوی اسلامی و شیعی است.

به‌علاوه، در دوره‌ای که «تهاجم فرهنگی» و تأثیر فرهنگ غربی، انسان عصر

ما را دائم به گرایش‌های اهریمنی و ضدانسانی و سوسه می‌کند و ذهن وی را از توجه به آنچه در ماوراء است، غافل و منصرف می‌سازد، طرح مباحث عرفانی می‌تواند مایه خرسندی و دل‌گرمی شده و انسان گم‌کرده راه در دنیای ما را از خذلان و وانهادگی یأس‌آمیز برهاند و به افق‌های روشن‌تر و وسیع‌تر انسانیت سوق دهد. البته تفاهم درست با حقائق عرفان، در گرو آشنائی با رموز و اشارات سالکان راستین راه و فهم دقائق اصطلاحات آن‌ها خواهد بود.

امروزه از یک‌سو با عرفان‌های وارداتی چه از شرق به نام کریشنا، رام‌الله و سای‌بابا و چه از غرب به نام عرفان مسیحیت، عرفان سرخ‌پوستی و عرفان یهود مواجهیم و از سوی دیگر برخی سلسله‌های دراویش دنیاطلب تحت عناوین مختلف در داخل کشور به‌صورت گسترده و هدف‌دار مشغول فعالیت‌اند و قشر جوان ما را مورد هدف قرار داده‌اند. این تلاش‌های وسیع و فزاینده باید پاسخی در خور یابد و مواضعی متین، عالمانه و منطقی را در پی داشته باشد.

ظهور انقلاب عظیم اسلامی و احیای معنویت دینی همراه با شخصیت بزرگ و برجسته عرفانی امام راحل رهبر، ضرورت شناختن عرفان ناب اسلامی و مطالعه‌ای جامع در مجموعه آثار عرفانی و شناخت احوال عرفای بزرگ و بنام رایش از بیش آشکار می‌سازد.

این دلائل ما را بر آن می‌دارد تا با اقدامی سنجیده دست به تحقیق و آموزش بزنیم و زمینه‌های لازم را برای تتبع و تربیت دانشورانی فاضل فراهم سازیم. این همه، نگارنده را بر آن داشت تا با نگاهی واقع‌بینانه، مبانی نظری و فکری این جریان‌ها یعنی نحله‌های نوظهور عرفانی را که از شرق به‌ویژه هند یا از غرب به‌ویژه آمریکا در دو دهه اخیر به کشور ما وارد شده‌اند، بررسی کرده، ابعاد آن‌را و آشکافد و پیش‌روی محققین و علاقمندان قرار دهد. پیداست که این گام نخست است و طبعاً بی‌اشکال نخواهد بود. در این میان توجه به چند نکته مفید است:

یک) از آنجا که مباحث بسیار گسترده است و پرداختن به هر یک از مقوله‌های عرفانی مجال وسیع می‌طلبد، در نوشتار حاضر، رعایت اختصار شده

است و مباحث به صورت کوتاه و خالی از تفصیل ارائه شده است.

دو) پرداختن به نحله‌های عرفانی نوظهور دو گونه است؛ نظری و میدانی. در این مجال، تحقیق نظری و فکری مدنظر بوده است. اما بررسی‌های آماری و میدانی موقعیتی دیگر می‌طلبید.

سه) اثر حاضر شامل دو بخش است؛ توصیف و تحلیل. از آنجا که معمولاً تصویری روشن از مکاتب و آیین‌های عرفانی نوپدید وجود ندارد، مباحث این بخش بیش از قسمت تحلیل است. هر چند بسیاری از نکاتی که در قسمت توصیف و گزارش آمده است، به نوبه خود نقد و تحلیلی بر آن مکتب تلقی می‌شود. **چهار)** از آنجا که بخش قابل توجهی از مباحث به توصیف مکاتب عرفانی اختصاص یافته است، امانت و جهت همت بود. حتی سعی بر این بود که ادبیات حاکم بر هر قسمت متناسب با همان مکتب و محتوا باشد.

پنج) بعضی از آیین‌ها یا مکتب‌ها چندضلعی‌اند. در این اثر تنها بعد عرفانی آن‌ها مدنظر قرار گرفته و طبعاً از سایر ابعاد و اضلاع صرف نظر شده است. **شش)** نقدها و تحلیل‌هایی که در نوشتار حاضر ارائه شده‌اند از چند مدل تبعیت می‌کنند. بعضی از آن‌ها صرفاً ناظر به تناقض‌های درونی است. بعضی دیگر به کژی‌ها و کاستی‌های موجود در آن مکتب اختصاص یافته است. ناسازگاری‌های مؤلفه‌ها و عناصر عرفانی هر مکتب با اصول مسلم عقلی، نوع دیگری از نقد و تحلیل است. از این‌ها گذشته بسیاری از رویکردهای عرفانی، تضادی آشکار با عرفان قرآنی و اسلامی دارند که این نیز به عنوان نقد و تحلیل مدنظر بوده است. شایان ذکر است که نقد و تحلیل‌ها همانند توصیف‌ها به اختصار برگزار و در واقع فقط به سرنخ‌ها اکتفا شده است.

هفت) آیین‌های عرفانی باستانی در هند به خصوص آیین جین و بودا بسیار گسترده‌اند. آن‌چه در اینجا مطرح شده فقط جنبه مقدماتی دارد و هدف این است که به زیرساخت‌های عرفان‌های نوظهور هندی به اجمال اشاره شود.

هشت) از آنجا که منابع مربوط به آیین‌ها و کیش‌های عرفانی مورد بحث در نوشتار حاضر گسترده‌اند، بعضی از آن‌ها در پانوشته‌ها ارائه نشده‌اند، اما

سعی شده است که در کتاب‌نامه (چاپ‌های قبلی) مشخصات آن‌ها ذکر شود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از مساعی ارزشمند جناب آقای دکتر ابوالفضل محمودی که بعضی از قسمت‌ها را مطالعه کرده و نکات مفیدی را گوش‌زد نمودند، تشکر کنم.